

KUML 1988
-89

KUML¹⁹⁸⁸₋₈₉

KUML¹⁹⁸⁸ -89

ÅRBOG FOR
JYSK ARKÆOLOGISK SELSKAB

With Summaries in English

Jysk Arkæologisk Selskab satte dette KUML
til minde om
JOHANNES BRØNDSTED
i hundredåret for hans fødsel
den 5. oktober 1890

I kommission hos Aarhus Universitetsforlag

Redaktion: Poul Kjærum

Redaktionsudvalg:

Jens Henrik Bech, Thisted

Steen Hvass, Vejle

Stig Jensen, Ribe

Erik Johansen, Aalborg

Erik Jørgensen, Haderslev

Hans Jørgen Madsen, Århus.

Omslag: Sporer fra ryttergrav i Gantrup

Udgivet med støtte af Statens humanistiske Forskningsråd

Omslag: Flemming Bau

Tilrettelæggelse: Elsebet Morville

Special-Trykkeriet Viborg a-s

Skrift: Baskerville 11/12

Papir: Stora G-print 120 g

Copyright 1990 by Jysk Arkæologisk Selskab

ISBN 87-7288-050-3

ISSN 0454 6245

Indhold/Contents

<i>Poul Kjerum</i> : Johannes Brøndsted – et 100 års minde	7
<i>Jørgen Jensen</i> : Arkæologien mellem videnskab og folkelighed	9
Archaeology between science and popularization	14
<i>Steen Hvass</i> : Asken Yggdrasil	15
Yggdrasil. The World Tree	20
<i>Peter Gathercole</i> : Gordon Childe efter 30 år. Forelæsning ved 40 års jubilæet for oprettelsen af Forhistorisk Arkæologisk Institut ved Aarhus Universitet	21
Gordon Childe after thirty years	27
<i>Gert Hougaard Rasmussen</i> : Okkergrave fra ældre stenalder på Djursland	31
Ochre graves from the Early Stone Age on Djursland	40
<i>Pia Bennike og Verner Alexandersen</i> : Fannerup-skelettet. Antropologiske studier	43
Anthropological studies of the Fannerup skeleton from the Early Stone Age	56
<i>Lone og Steen Hvass</i> : Et gravkammer fra enkeltgravskulturen	57
Grave chambers in the single-grave culture	75
<i>Orla Madsen</i> : Gantrup. En enkeltgravshøj med ringrøft og grav med dødehus	77
Gantrup. A mound from the single-grave culture with a circular trench and a grave with a mortuary house	95
<i>Orla Madsen</i> : Grønlund. En høj med kammergrav og andre grave fra bronzealderen	97
A mound with a chamber-grave and other graves from the Bronze Age at Grønlund	117
<i>Erik Jørgensen</i> : Højgård, Avnevig og Måde. Tre syd- og sønderjyske grave fra tiden omkring Kristi fødsel	119
Højgård, Avnevig and Måde. Three graves from Slesvig and Southern Jutland from the time around the birth of Christ	141
<i>Dorthe Kaldal Mikkelsen</i> : To ryttergrave fra ældre romersk jernalder – den ene med tilhørende bebyggelse	143
Two equestrian graves from the early Roman Iron Age – one with an associated settlement	195
<i>Henrik Jarl Hansen</i> : Dankirke. Jernalderboplads og rigdomscenter. Oversigt over udgravningerne 1965-70	201
Dankirke. Eisenzeitliche Siedlung und Handelszentrum. Übersicht über die Ausgrabungen von 1965-1970	241
<i>Steen Wulff Andersen</i> : Alsiske brandgrave fra den yngre jernalder	249
Cremation graves from the late Iron Age on Als	285
<i>Jens Jeppesen og Hans Jørgen Madsen</i> : Stormandsgård og kirke i Lisbjerg	289
A nobleman's farm and church in Lisbjerg	309
<i>Torben Egebjerg Hansen</i> : Værktøjsfundet fra Dejbjerg. En vikingetidshåndværkers redskaber	311
The implements found at Dejbjerg	323
<i>Nils M. Jensen og Jens Sørensen</i> : Nonnebakkeanlægget i Odense. En ny brik til udforskningen	325
A new clue towards solving the puzzle of the Nonnebakke construction in Odense	333
<i>Hans Krøngård Kvistensen</i> : Spor efter guldsmede fra vikingetiden i Viborg	335
Traces left by goldsmiths in Viking Age Viborg	346
<i>Anne Hedeager Krag</i> : Frankisk-Byzantinsk dragtindflydelse. Tre jyske gravfund fra det 10. årh. e.Kr.	347
Fränkisch-byzantinische Einfluss auf die Tracht des 10. Jhr. n. Chr. Durch Trachtfunde aus drei jütischen Gräbern	358
<i>Gad Rausing</i> : Fanns ren i Skotland under vikingatid?	359
On the question of Reindeer in Scotland in postglacial times	361
<i>Jysk Arkæologisk Selskab 1988 og 89</i>	365

Okkergrave fra ældre stenalder på Djursland

Af Gert Hougaard Rasmussen

Ved Fannerup på nordsiden af Kolindsund (fig. 1) foretog Djurslands Museum i løbet af 1987-88 en undersøgelse af en okkergrav og en skaldynge i forbindelse med bortgravning af fyldmateriale (1).

Århus Amtskommunes Fredningskontor havde her givet en lokal lodsejer tilladelse til fjernelse af resten af det arkæologisk særdeles velkendte næs ved Fannerup (2). I forbindelse med dette jordarbejde, som iøvrigt blev forestået af lodsejeren selv, gik gravemaskinen igennem hovedenden af en grav, hvorved bl.a. et rødligt okkerfarvet kranium »trillede« ud fra en skovlfuld jord. Dette fik lodsejeren til at kontakte museet, der ved en efterfølgende undersøgelse kunne konstatere, at det stammede fra et delvist forstyrret okkerfarvet gravleje. Herefter iværksattes en nærmere undersøgelse i lokaliteten.

Topografi

Lokaliteten er beliggende på vestsiden, nær toppen, af et mindre næs i sundet ved udmundingen af Ørum å (fig. 2). Næsset har i dag her en højde omkring 10 meter over havet, og falder forholdsvist stejlt mod vest, mens det mod syd og øst har et væsentligt mindre fald.

Graven, som gav anledning til undersøgelsen, lå i området mellem de i 1888-91, af A. P. Madsen registrerede affaldsdynger »Fannerup F« og »Ørum Å« omkring kote 8.0 DNN.

Okkergraven

Der var tale om en mandsbegravelse, der, udover at være blevet forstyrret mod nordøst ved det nævnte jordarbejde, også var forstyrret mod sydvest i forbindelse med anlæggelse af et nyt autoværksted i begyndelsen af 1970'erne.

Skelettet af den gravlagte, som var anbragt i udstrakt rygleje med hovedet i nordøst, var således kun intakt fra hals- til lige under bækkenpartiet (fig. 3). Kranium, højre skulder og overarm, samt en hjortetakøks fandtes samlet i den skovlfuld jord, som gravemaskinen havde fjernet over gravens nordøstende. Herfra stammer iøvrigt også en større sten, – diameter ca. 40 cm, som evt. kan have været placeret i forbindelse med gravens hovedende.

Størstedelen af de manglende underekstremiteter fra den forstyrrede sydvestende fandtes nedskredet af skrænten mod vest i et indtil 1,5 m lavere niveau end det oprindelige gravleje. Her fandtes iøvrigt også en del af en tredje overarmsknogle – altså rester af endnu et individ.

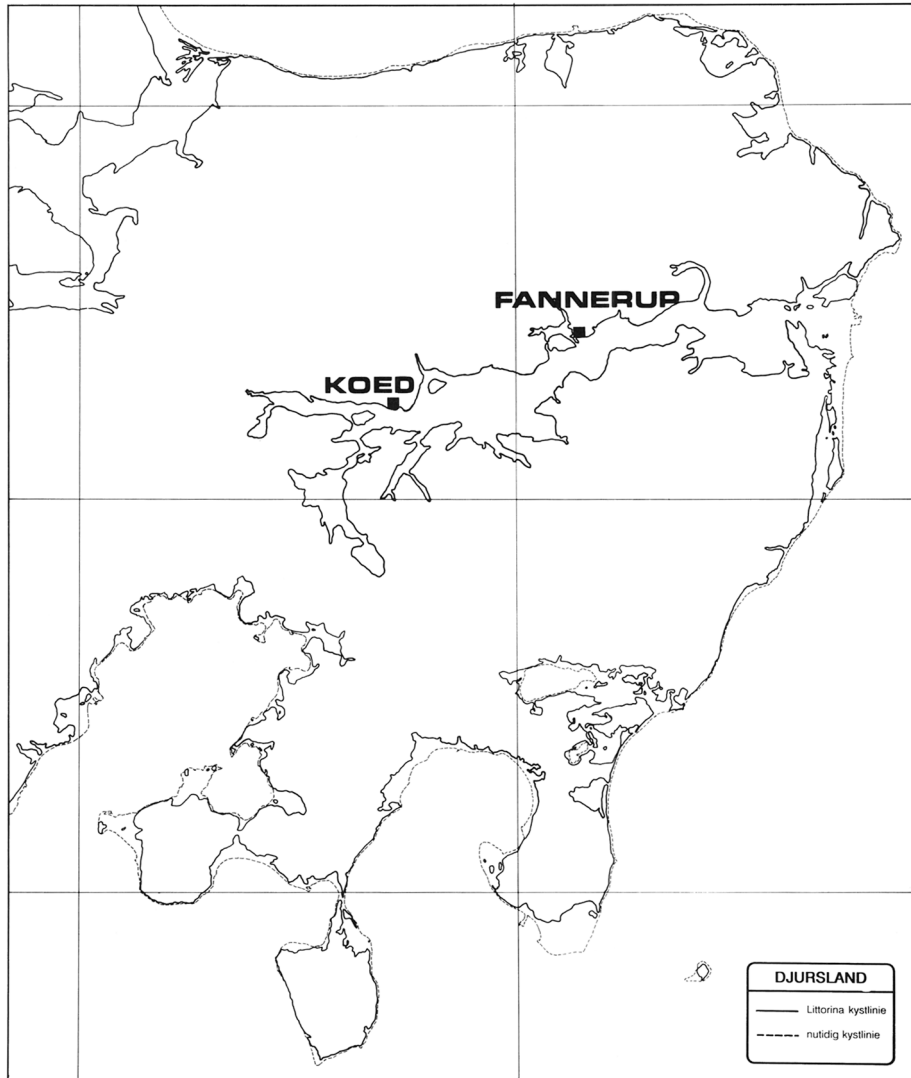

Fig. 1: Kort over Djursland med angivelse af littorinahavets udstrækning i ældre Ertebøletid, og de omtalte lokaliteters beliggenhed. Tegning: Jack Bacher.

Map of Djursland with indications of the Littorina Sea's largest extent and the situation of the sites mentioned (drawing J. Bacher).

Den bevarede del af graven havde lodret nedgravede sider og fladt afrundet bund. Gravfylden bestod øverst af gråligt groft sandmuld blandet med en del skalmateriale – heraf mange større hele østersskaller, samt enkelte stykker bearbejdet flint og rester af dyreknoget. I hele det bevarede parti af graven var de nederste 10-15 cm af gravfylden stærkt okkerfarvet. Det må formodes, at hele gravlejet har været okkerfarvet, idet såvel kranium og hjortetakøksse som lårben og fodknoget var stærkt rødfarvet af okker. Den meget markante okkerfarvning af hele gravlejet må skyldes en regulær nedlægning af okker i graven og ikke blot farvning i forbindelse med lig eller klædedragt.

På grund af moderne forstyrrelser og afgravninger syd for graven var det ikke muligt at fastslå, hvorvidt der har været sammenhæng mellem den umiddelbart syd for liggende skaldyng (Fannerup F) og skalmaterialet i gravens fyld (fig. 4). Blot kan anføres, at skalmaterialets sammensætning og skallernes størrelse synes at være den samme. Skalmassen i gravfylden må dog under alle omstændigheder tages som udtryk for, at graven er nedgravet gennem et allerede eksisterende skallag.

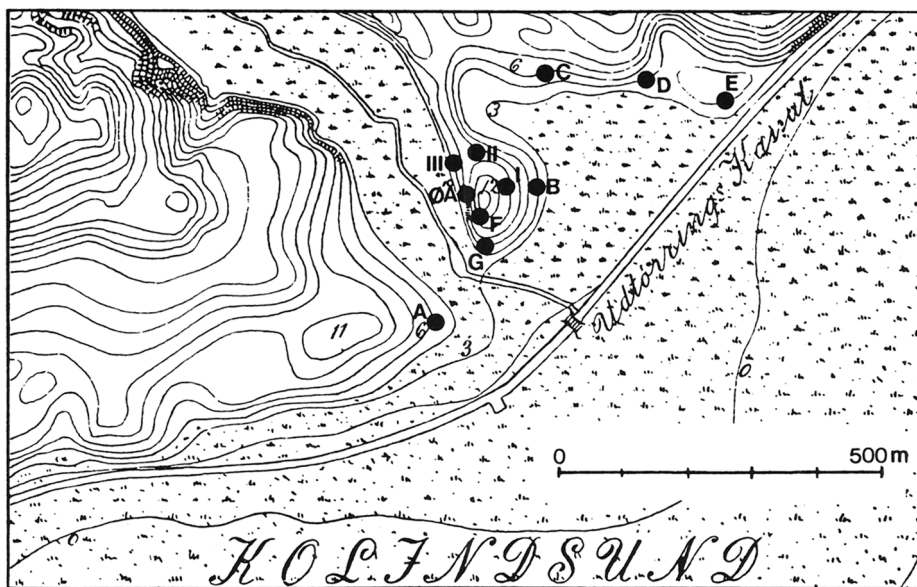

Fig. 2: Registrerede affaldsdynger ved Fannerup fra A. P. Madsens undersøgelser i slutningen af forrige århundrede.

I-III og ØÅ (Ørum Å): neolitiske affaldsdynger; A-G: affaldsdynger fra Ertebøllekultur eller udaterede (3).

Registered refuse heaps at Fannerup from A. P. Madsen's investigations at the end of the last century. I-III and ØÅ (Ørum River): Neolithic refuse heaps; A-G: refuse heaps from the Ertebølle Culture or undated (3).

Fig. 3: Det bevarede parti af gravlejet, set fra nordvest.

The preserved part of the grave-bed, seen from the north-west.

Gravgodset

Hjortetakøksen, der må have ligget i gravens hovedende, er af gammel type med skafhul ved rosenkransen (fig. 5). Det er et stærkt opskærpet eksemplar, hvis overflade er delvis glatskrabet og dækket af forskellige ornamenter udført med fine tynde linier (fig. 6). Der forekommer 3 forskellige adskilte motivformer på øksen. Dels et skakbrætmønster omkring ægpartiet på oversiden, dannet af felter af korte parallelle streger. Dels krydsskraverede bånd omkring nakkepartiet, som danner et uregelmæssigt rhombisk mønster. Og endelig et motiv bestående af stregbundter – det såkaldte »kornnegmotiv« – langs den ene side af skafhullet.

Udover hjortetakøksen fandtes 2 flækker ved hoften. En stor flækkedolke med retoucheret basis – 15,5 cm lang –, og en delvis oveni liggende mindre flække – 5,8 cm lang (fig. 7). Begge var placeret ved den døde højre hofte –

Fig. 4: Graven forrest i billedet med et snit gennem den bevarede del af »Fannerup F« i baggrunden, set fra nordvest.

The grave is at the front of the picture, with a section through the preserved part of »Fannerup F« in the background, seen from the north-west.

kniven med spidsen mod gravens forende pegende lidt skråt ned under højre hofteskål.

Endelig fandtes et lille uregelmæssigt afslag i den højre brystregion, hvilket formentlig blot stammer fra kulturresterne i gravfylden.

Datering og sammenligning

Fannerupgravens kronologiske placering må, indtil en evt. C-14 datering af skelettet foreligger, baseres på gravgodset. På baggrund heraf placerer hjortetakøksen med skafthul ved rosenkransen graven indenfor den ældre Ertebøllekultur. Herudover er ornamentikken interessant, idet anvendelsen af »kornneg« motivet specielt kan knyttes til en mindre gruppe af

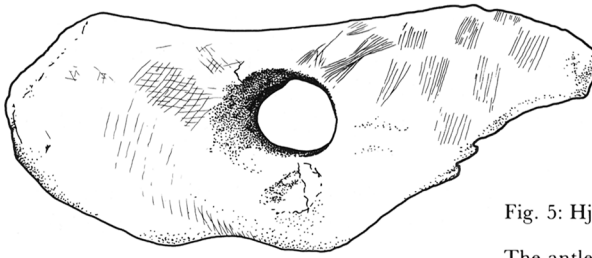

Fig. 5: Hjortetakøksen. Tegning: Jack Bacher.

The antler staff (drawing J. Bacher).

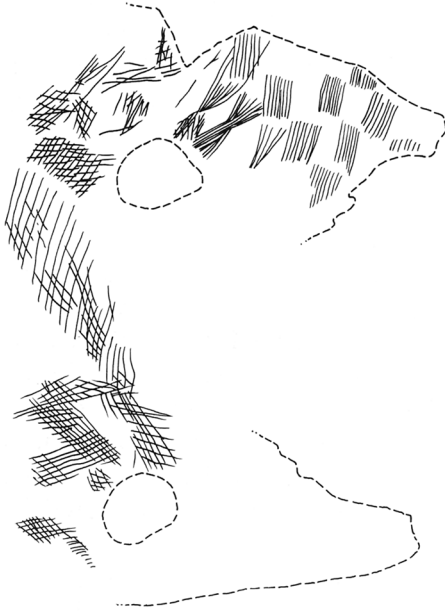
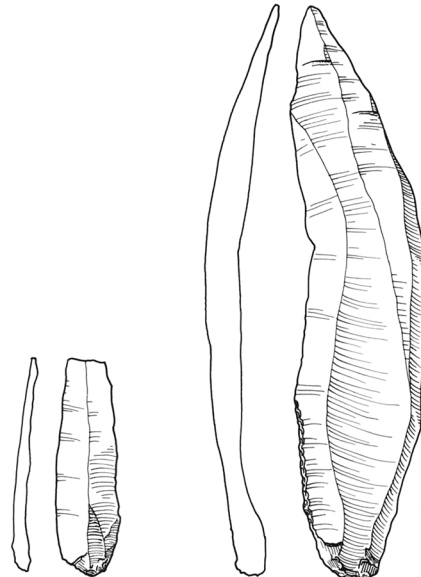

Fig. 6: Udtægning af ornamentikken på hjortetakøksen. Tegning: Jack Bacher.

Drawing of the decoration on the antler staff (drawing J. Bacher).

Fig. 7: Flækkeknivene fra hoftepartiet. Tegning: Jack Bacher.

The flint knives from the hip section (drawing J. Bacher).

hjørtetakøksler, som forekommer indenfor det vestdanske Ertebølle-kompleks (4). Tidligere undersøgelser har vist, at netop dette motiv har en forholdsvis kortvarig anvendelse omkring 4400-4000 f.Kr. i C14 år (5), hvilket kan medvirke til en nærmere datering af Fannerupgraven til den ældste del af Ertebøllekulturen.

I forbindelse med anvendelsen af »kornneg« motivet skal iøvrigt nævnes, at der alene fra Djursland kendes 3 andre fund af hjørtetakøksler med dette motiv, hvoraf de 2 også er fundet i Kolindsund (6).

Bortset fra anvendelsen af dette vestdanske motiv svarer Fannerupgraven i hovedtrækkene til de samtidige østdanske og skånske gravfund. Dog adskiller Fannerupgraven sig ved den markante okkerfarvning af hele gravlejret i forhold til de øvrige gravfund, hvor okkerfarvningen blot forekom partielt omkring hoved eller hofteparti (7).

»Fannerup F« – skaldyngen

Efter udgravningen af okkergraven i Fannerup blev der også foretaget en undersøgelse af den bevarede del af Fannerup F-skaldyngen, og herved fremkom resterne af endnu en forstyrret gravlæggelse. Ved en planering af det øverste parti af Fannerup-næsset engang før dette århundrede er størstedelen af den oprindelige Fannerup F-skaldynges herved blevet omlejet, og i dette planeringslag fandtes således indenfor et område på ca. 1-2 m² en del okkerfarvede menneskeknogler: et kraniefragment, ribben, fragment af overarmsknogle samt flere fingerknogler. Endvidere fandtes der sammen hermed en enkelt tandperle med gennemboring fremstillet af en fortand fra et krøndyr.

Der må altså have været endnu en regulær okkergrav og ikke blot en tilfældig nedkuling i skaldyngen, som kendes fra andre lokaliteter. Blot må denne grav have ligget lidt højere oppe på næsset øst for først omtalte grav.

Netop her blev iøvrigt undersøgt et næsten ovalt fyldskifte, 2,4 m langt og 1,1-1,5 m bredt, og op til 0,07 m dybt med en fyld svarende til den øverste del af gravfylden i førstomtalte grav. Deri fandtes intet gravgods eller skeletrester, men i stedet enkelte spredte skalrester med okkerfarvning, formodentlig bunden af et omtrent helt bortgravet gravleje.

Endelig skal også nævnes, at der findes overleveringer om en tredje grav fra den sydlige del af Fannerup F-dyngen, som skulle være fundet og udgravet af den forhenværende møller i Fannerup omkring begyndelsen af dette århundrede. Der foreligger dog ikke nærmere oplysninger om dette fund.

Fannerup F-skaldyngen omfatter idag kun et ca. 3 × 9 m stort skallag med øst-vestlig udstrækning under et beplantet skel mellem to ejendomme (fig. 8). Skallaget er homogent lejret af vandretliggende østersskaller og andra-

ger maksimalt op til 35 cm. Skaldyngen var partielt overlejret af gammelt kultur-/dyrkningslag. Under dyngen er et sammenhængende, op til 30 cm tykt, svagt muldblandet kulturlag iblandet få østersskaller. I det kompakte skallag fandtes, foruden en stor mængde knogle- og flintaffald, en del flintredskaber: skiveøkser, tværpile, bor, forskellige retoucherede flækkeredskaber og endelig enkelte skælhuggede skiver. Sidstnævnte redskabstype er tidligere blevet dateret til tidligste Ertebøllekultur eller den ikke-keramiske fase af Ertebøllekulturen i Jylland (8), hvilket antyder, at dele af Fannerup F-dyngen er samtidig med den førstomtalte grav.

Fannerup-næsset er idag fuldstændig planeret – bortset fra de ovennævnte rester af Fannerup F-dyngen. Man kan således gisne om, hvad næsset oprindelig har indeholdt, med ud fra rester af tre – måske fire – grave, er der meget, der tyder på, at der har ligget en regulær gravplads fra Ertebøllekulturen i tilknytning til skaldyngen.

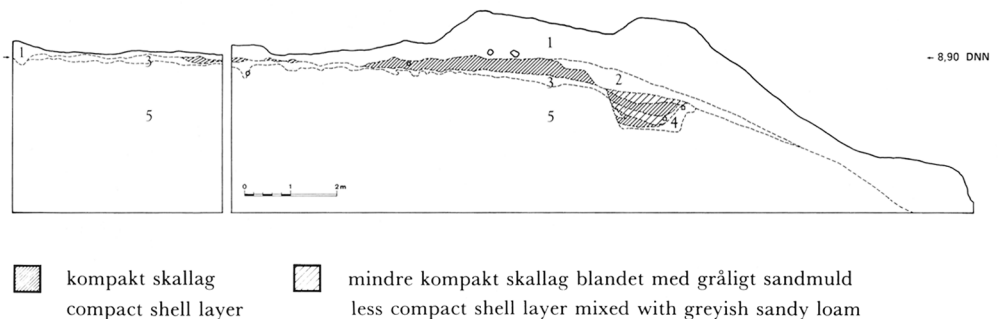

Fig. 8: Øst-vest profil gennem »Fannerup F«.

Nedgravningen med den lagdelte skalopfyldning strakte sig kun ca. 20 cm længere ind i profilvæggen. Der var ingen fund heri bortset fra kulturrester fra skallagene. Evt. enden af en grav?.

- 1: moderne fyld blandet med rester af omlejet skaldyng
- 2: brunt til gråbrunt humusholdigt sandmuld, – gammelt kultur-/dyrkningslag
- 3: gråt til grågult gammelt kulturlag under skaldyng
- 4: gråt til gråsort sandmuld med enkelte skalrester
- 5: hvidgult undergrundssand/-grus

East-west section of »Fannerup F«. The dug-out area with the separate layers of shell-fill extended only some 20 cm further beyond the profile-wall. There were no finds there apart from the culture remains from the shell-layers. Possibly the end of a grave?

- 1: modern filling mixed with remains of disturbed shell-heaps
- 2: brown to grey-brown humus-containing sandy loam – old culture/cultivation layer
- 3: grey to grey-yellow old culture layer under shell-heaps
- 4: grey to grey-black sandy loam with occasional shell-remnants
- 5: whitish-yellow subsoil sand/gravel

(drawing J. Bacher).

Andre fund af okkergrave fra Kolindsund

Den omtalte grav fra Fannerup er hermed den første velbevarede, undersøgte okkergrav fra Jylland (9). Der er dog tidligere fundet okkerfarvede skeletrester på en anden lokalitet i Kolindsund (10), men her er desværre tale om et løsfund gjort i forbindelse med en regulering af vejen mellem Kolind og Ryomgård i midten af 40-erne.

Fundet blev gjort på spidsen af et syd-øst vendt næs på nordsiden af sundet tæt ved landsbyen Koed (fig. 1) i tilknytning til en i forvejen kendt Ertebølle-skaldyng (11). Skeletdelene blev fundet i nogle »gruber«, som var nedgravet i undergrunden under skaldyngens nordre rand, d.v.s. tilbagetrukket på næsset op mod land.

Resultaterne af de antropologiske undersøgelser, som blev foretaget af K. Brøste (12) viste, at der var skeletdele af mindst 5 individer – heraf kranie dele af 2 yngre mænd, 1 ældre mand, 1 yngre kvinde, samt brudstykker fra endnu et ubestemmeligt individ. Hertil kommer forskellige lemme-knogler fra mindst 2 individer, men det var ikke muligt at knytte disse sammen med kranierne. Kraniet fra den ene af de yngre mænd er stærkt rødligfarvet af okker.

En C14 datering udført på en af de fundne lemmeknogler har givet en datering på 4250 f.Kr. i C14 år (13), hvilket henfører Koed-skeletterne, tilsvarende Fannerupgraven, til den ældste Ertebøllekultur.

Endelig blev der på sydsiden af Kolindsund ved »Nederst«, undersøgt endnu en lokalitet med 3 okkergrave fra ældre ertebøllekultur (14).

Her var, foruden to stærkt forstyrrede grave, tale om en intakt mandsgrav indeholdende et særdeles rigt gravudstyr; den gravlagte var, udover et kronhjortegevir under hovedet, medgivet tre forskellige økser – en trindøkse, en hjortetakøkse og en skiveøkse, 4 tværpile, 2 store flækkeknive og endelig et tandsmykke ved bækkenpartiet.

På samme lokalitet blev der iøvrigt året forinden fundet og undersøgt to hundeskeletter (15) – der kan evt. være tale om gravlagte hunde tilsvarende fundene fra Skateholm (16).

De omtalte fund af okkergrave fra Kolindsund, hvoraf de nytilkomne fund endog synes at være regulære gravpladser, viser således, at i alle fald Djursland knytter sig nært til den østdanske og skånske gruppe af grave fra ældre ertebøllekultur.

Fundene af de nye okkergrave fra Djursland antyder endvidere, at den meget østlige forskydning af de hidtil kendte okkergrave her i landet ikke uden videre skal tages som udtryk for det reelle forhistoriske billede!

NOTER

- 1) Djurslands Museum, j.nr. DJM 2233, Fannerup F, Ginnerup sn., Djurs Nr. herred.
- 2) P. Eriksen, Det neolitiske bopladskompleks ved Fannerup. KUML 1984, s. 9 ff.
- 3) P. Eriksen, 1984, s. 11 (fig. 2).
- 4) S. H. Andersen, Ertebøllekunst. KUML 1980, s. 20.
- 5) S. H. Andersen, 1980, s. 19.
- 6) Nationalmuseet, j.nr. A 19114, A 6247, Ebeltoft Museum, j.nr. EBM 29.
- 7) S. E. Albretsen og E. Brinch-Petersen, 1977, Excavation of a Mesolithic Cemetery at Vedbæk, Denmark. *Acta Archaeologica* vol. 48, s. 1-28.
L. Larsson, 1984, Gräberfelder und Siedlungen des Spätmesolithikums bei Skateholm, Südschonen, Schweden. *Arch. Korrb.* vol. 14, s. 123-130.
E. Brinch-Petersen, 1988, Ein Mesolithisches Grab mit acht Personen von Strøby Egede, Seeland. *Arch. Korrb.* vol. 18, s. 121-125.
- 8) S. H. Andersen, Flade, skælhuggede skiver af Brovst-type. KUML 1978, s. 89 f.
- 9) S. H. Andersen har dog tidligere, ved Brovst, undersøgt 5 svagt rødfarvede fyldskifter med svag okkerfärvning. Det ene af disse med stærkt opløste skeletrester, men uden gravgods. De øvrige 4 indeholdt hverken skeletrester eller gravinventar af nogen form.
R. Newell, 1979, The Skeletal Remains of Mesolithic Man in Western Europe. *Journal of Human Evolution* vol. 8, s. 51 f.
- 10) Nationalmuseet j.nr. 826/44, A 40529-32.
- 11) Sb.nr. 37, Koed sn., Sønderhald herred, Randers amt.
- 12) *Journal fra Antropologisk Lab.* 8-12 1944, af K. Brøste.
- 13) K-3750, 6200 +/- 75 f. 1950, 4250 f.kr. C14, 5130 f.kr. kal.
- 14) Ærkæologiske Udgravninger i Danmark 1988, s. 145-46 nr. 250 Djurslands Museum j.nr. DJM 2123.
- 15) Ærkæologiske Udgravninger i Danmark 1987, s. 153 nr. 276 Djurslands Museum j.nr. DJM 2123.
- 16) L. Larsson, The Skateholm Project. *Meddelan från Lunds Univers. hist. Mus.* vol. 5 1983-84, s. 23 ff.

SUMMARY

Ochre graves from the Early Stone Age on Djursland

In 1987-88, near Fannerup, a little village on the north side of Kolindsund, the remains of several ochre graves were investigated. One of these was particularly well-preserved. The graves were situated near the top of a small headland, close to the remains of an Ertebølle shell-heap.

The ochre graves

The best-preserved grave, a male burial, had vertical sides dug down into the soil and a gently rounded bottom (figs. 3-4). The skeleton of the buried man showed that he had been placed stretched out on his back with his head to the north-east, but the body had been partially disturbed at both ends, head and feet. The grave filling had shell-material mixed into it, and the bottom 10-15 cm of filling around the skeleton was strongly ochre-coloured for the whole length of the grave. The strong ochre-colouring thus indicates actual strewing of ochre within the grave.

In addition to the extremely well-preserved skeleton-remains an antler-staff was also found, of an old type with the shaft-hole at the burr, at the head end of the grave. This is a well-sharpened specimen, with its surface covered with a variety of incised decorations. The »sheaf-of-corn motif« is particularly worthy of note, in that the grave can be dated on account of it to the beginning of the early Ertebølle Culture (figs. 5-6).

Two flint-flakes were also found near the hip-level – one of them a large flake-knife with retouch at the base (fig. 7).

During investigation of the adjacent shell-heap the remains of a completely destroyed grave were found – a number of ochre-coloured human bones, together with a single tooth-bead in a disturbed shell-layer.

Finally there are reports of a third grave, in the southern part of the shell-heap, which is supposed to have been found and excavated around the turn of the century.

Against the background of these grave-finds there is therefore much to indicate that on this site there was an actual burial-place from the Ertebølle culture.

Other ochre graves from Kolindsund

Previously ochre-coloured skeleton-remains have been found on one other site in Kolindsund – near the village of Koed, also on the north side of the sound. A C-14 dating places these skeleton-remains in the earliest Ertebølle culture, corresponding to the male grave from Fannerup.

Furthermore, in recent years investigations have been undertaken at yet another site at Kolindsund, at Nederst, and several similar ochre graves have been discovered there.

In conclusion it must be said that both ochre-burials and actual burial-places are not, as was earlier believed, features which are confined to the area of eastern Denmark.

Gert Hougaard Rasmussen
Djurslands Museum, Grenå
Oversættelse: Joan Davidson

